

УДК 78.9

Катерина Загнітко

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАВСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЦЕРКОВНОЇ МОНОДІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРИГОРІАНСЬКОЇ СЕМІОЛОГІЇ

У статті розглядається григоріанська семіологія у контексті її впливу на виконавську практику. Ежен Кардін – довголітній професор музичної палеографії та семіології у Папському інституті церковної музики. У своїх лекціях викристалізовує новий дослідницький напрямок у вивченні латинської монодії через інтерпретацію невменної нотації. Його метод ґрунтується на дослідженнях відмінностей у різних локальних графічних формах. У 1975 р. послідовниками о. Ежена Кардіна була заснована *Associazione Internazionale Studi di Canto*, метою якого стало об'єднання дослідників латинської монодії та втілення ідей семіологічного вчення у виконавській практиці. Згодом подібні товариства виникають у Німеччині, Франції, Японії, Іспанії, Польщі, творячи своєрідні науково-практичні секції. Кожна із секцій видає свій науковий річник: *Studi gregoriani* (Італія), *Beiträge zur Gregorianik* (Німеччина), *Études Grégoriennes* (Франція), *Estudios gregorianos* (Іспанія), *Studia Gregoriańskie* (Польща) та має свої вокальні колективи.

Ключові слова: григоріанський хорал, семіологія, невма, нотація, ансамбль.

У музикології ХІХ–ХХ ст. утвердилося розуміння західної сакральної монодії як комплексу піснеспівів Римо-католицької церкви, що поширювалася у різних регіонах Західної і Центральної Європи, починаючи з раннього Середньовіччя. Латинська монодія стає основою професійної західноєвропейської музики як одноголосої, так і ранніх зразків багатоголосся. Для вивчення літургійного репертуару формується невменна нотація – одна з ранніх нотаційних систем, що через трансформації та удосконалення призвела до виникнення лінійної нотації. Григоріанський хорал крізь призму багатьох поколінь і надалі продовжує бути інспіратором композиторської творчості. Тому постає питання виконавської інтерпретації григоріанського хоралу, яке спрямовує до нових наукових відкриттів музичної медієвістики.

Зацікавлення західною монодійною спадщиною, її писемними джерелами активувалися ще наприкінці ХІХ ст. Одним з перших дослідників джерельних матеріалів став Едмонд Куссмакер (Edmond de Coussemaker).

Подальші студії були скеровані на комплексні дослідження григоріанського хоралу, що прослідковується у працях Петера Вагнера (P. Wagner) [17], Франсуа Геварта (F. Gevaert) [7], Амаде Гастуе (Amédée Gastoué) [6], о. Жозефа Потье (J. Pothier) [12], о. Андре Мокро (A. Mocquereau) [11], о. Ежена Кардіна (E. Cardine) [2] та ін.

Починаючи з 1889 у бенедиктинському монастирі Солем, у якому перебували отці Просперо Геранже (Guéranger), Жозеф Потье, Андре Мокро, Ежен Кардін, засновується серія факсимільних видань *Paléographie musicale*, що мало на меті повернути дослідників та практиків до *ad fontes*.

Питання інтерпретації знаків призводить до дуже різних способів виконання піснеспівів, виділяючи ту чи іншу традицію, уніфікуючи її як єдино правильну. Ватиканські реформи призвели до утвердження співу *cantus planus*, солемського зразка, що значною мірою знівельовало мелодичне багатство латинських піснеспівів. о. Ежен Кардін (1905–1988) у своїх дослідженнях розширив можливості виконавської інтерпретації латинської монодії, акцентуючи увагу на зверненні до найдавніших джерел, у яких йому вдалося розгледіти закодовані способи виконання григоріанського хоралу. Основний принцип його відкриття полягає у глибокому проникненні у давню семіологічну систему через порівняння різними невмними та лінійними нотаціями.

The image shows a musical score for 'Graduale Triplex'. It features three staves of neumes (square notes on a four-line staff) with Latin text underneath. The text reads: 'Actus est re-pente de cae-lo so-nus adve-ni-entis soi-ri-tus ve-he-méntis u-hi e-rant se-dén-tae'. Above the first staff, there are markings 'L. 426' and 'R. 6 C. K. S.' in a box, and 'CO. VII' to the right. The text 'Act. 2, 2, 4' is written above the second staff.

Graduale Triplex

На IX міжнародному конгресі григоріанського співу AISCGre у Познані 2011 року Гешль [8, с. 73-79] наголошує, що основне завдання семіологістів – це наближення до «задуму композиторів», вивчення тих засобів, якими вони користувалися та які можна дослідити через найдавніші рукописи, які «були у витоків формування григоріанського репертуару». Важливим для «школи Кардіна» є поняття терміну «інтерпретація» західної монодії, який Гешль трактує як «посередництво між літургійним текстом, що збагачений мелодією та його реалізації у співі» [8, с. 74]. о. Ежен Кардін у своєму вступі до «Григоріанської семіології» наголошує на нерозривному зв'язку між словом та музикою, що становить основне семіологічне *credo*. Йоганнес Гешль пояснює цей зв'язок наступним чином: «мелодія є звуковим тілом, у середину якого вселяється слово, тіло резонує, через яке звучить слово» [8, с. 74]. Отож новий метод вивчення григоріанського співу полягає на двох засадничих підставах:

– палеографії («дослідження невматичних знаків з їх мелодичним значенням») та семіологічному тлумаченні невм, тобто виявленні основних засад їх інтерпретації, не накидаючи чужі цьому стилю ритмічні та естетичні засади пізніших епох: «у якому шукається сенс (логос) для різних знаків (*semeion*) для того, щоб знайти у них фундаментальні засади автентичної та об'єктивної інтерпретації. Ця інтерпретація, замість того, щоб послуговуватися сучасними ритмічними та естетичними концепціями, що є чужими григоріанському співу, повинна радше ґрунтуватися на порівняльних дослідженнях різних знаків, що є єдиною правильною опорою для практичного виконання» [2, с. 6]. Для виконання григоріанського хоралу ключове значення має текст, а саме перехід від однієї силаби до іншої, що призводить до силабічної артикуляції. Часова тривалість силаб, їх розширення або стиснення та має зв'язок із ораторським ритмом та впливає на виконання.

М. Славецкі [16, с. 165] звертає увагу на типові помилки при виконанні григоріанського хоралу, що спотворюють звучання. До них належить вимова латинського тексту, а саме: повторення голосних при їх збігу (*Te aeternum* потребує видовженого звучання); голосне вимовляння голосної на кінці слова (*sanctus*); при подвоєнні приголосних у середині, які потребують видовження (*hosanna, alleluia*). Потрібно враховувати і варіанти акценту, що залежно від слова може припадати на різні силаби.

Практика виконання григоріанського хоралу на думку М. Славецкого має зводиться до наступного: вивчення тексту, аналіз невматичних знаків, спів мелодії [16, с.170].

Вільний ораторський ритм за основу бере важливі слова, які потрібно виділити. Основною метою ораторського ритму є поєднання силаб у цільну мелодичну лінію розвитку зі своїми експресивними піднесеннями та спадами. Григоріанські семіологісти називають таке явище як «стиль слова». Ж. Клер згадував про важкість його дотримання співаками: «Їм (канторам) є набагато важче досягнути мовний стиль, ніж семіологічні деталі, такі як невматична цезура, тривалість звуків, реперкусія». «Є непотрібним апелювати до професіоналізму співаків, до їх гарних голосів, якщо вони не досягають «стилю слова», що є фундаментальним, а отже їх гарні голоси не зможуть співати *gregoriano modo*» [16, с. 177].

Окремим явищем, що впливає на виконавську інтерпретацію, є невматична артикуляція. За особливостями групування невм відрізняють: початкову, внутрішню у межах складеної невми, у верхній та нижній частині складеної невми, фінальній. При виконанні піснеспівів варто уникати ефекту мензуральності та пам'ятати, що знак епіземи не продовжує звучання на половину, а тільки дає відчуття опори. Натомість крапка, часто може вказувати на невматичну артикуляцію. До особливостей інтерпретації невм належить:

– *salicus*, залежно від його характеру, може потребувати ширшого виконання, враховуючи момент кульмінації;

– *clivis* з епіземою опирається на дві нота, або тільки на другу, але не існує варіанту опирання тільки на першу ноту;

– у *climacus* часто всі ноти є часто виділені, але потрібно розглядати згідно з контексту;

– *torculus* на початку фрази – *initio debilis*, в каденції – *torculus ritorto*, має виділену другу і третю ноту.

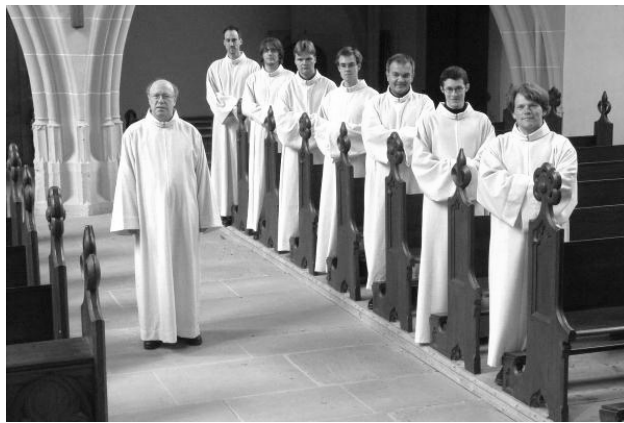
У 1975 р. послідовниками о. Ежена Кардіна була заснована *Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano* (Міжнародне товариство студій григоріанського співу), що сприяло поширенню *григоріанської семіології*. Одними з засновників цього Товариства стали Ніно Альбароза (N. Albarosa), Годехарт Йоппих (G. Joppich), Альберто Турко (A. Turco), Руперт Фішер (R. Fischer) та ін. Метою Товариства стало об'єднання дослідників латинської монодії та втілення ідей семіологічного вчення у виконавській практиці. Згодом, подібні товариств виникають у Німеччині, Франції, Японії, Іспанії, Польщі, створюючи своєрідні науково-практичні секції. Кожна із секцій видає свій науковий річник: *Studi gregoriani* (Італія), *Beiträge zur Gregorianik* (Німеччина), *Études Grégoriennes* (Франція), *Estudios gregorianos* (Іспанія).

У Німеччині та Австрії сконцентрована велика кількість вокальних колективів, що спеціалізуються на виконанні григоріанського хоралу. Серед найвідоміших ансамблів німецькомовної секції AISCGre: *Berliner Choralschola* [кер. Г. Румпорст (H. Rumphorst)], *Virga Strata* [Берлін, кер. К. Скочовські (K. Skoczowski)], *Grazer Choralschola* [кер. Ф. Прасл (Praßl)], *Schola Gregoriana Monacensis* [Мюнхен, кер. Й. Гешль], *Schola Resupina* [Відень, кер. І. Кьостлер (I. Köstler)], *Schola horti paradisi* [кер. Б. Шарфенбергер (B. Scharfenberge)], жіночий ансамбль *Exsulta Sion* та *Gregoriana* [Фрайбург, кер. К. К. Гюнерляге (K. Hönerlage)].

З 1985 р. у світ виходить *Beiträge zur Gregorianik*, в якому публікуються наукові досягнення німецькомовної секції міжнародного товариства, до редакційної колегії якого входять: Й. Гешль, Г. Румпорст, К. Прасл, С. Зіппе (Zippe) та ін.

Gregoriana Monacensis є одним з найвідоміших колективів у Німеччині, що виконує григоріанські мелодії. Ансамбль був заснований 1998 р. у Мюнхені під керівництвом Й. Гешля одного з провідних західних семіологістів, випусника *Pontificio Instituto di Musica Sacra* у Римі. Гешль в 1999–2015 очолював *Associazione Internazionale Studi di Canto Gregoriano*.

Колектив концертував в Австрії, Італії, Швейцарії, Бельгії, Португалії, Іспанії, Нідерландах, Польщі та інших країнах. Серед досягнень є велика кількість мультимедійних записів (*Gaudete cum laetitia, Resurrexit et ascendit, Vidimus stellam, Mysterium salutis, Exsulta Filia Sion, Prope est Dominus, Quoniam in me speravit ma in.*)

Ансамбль *Gregoriana Monacensis*.

Колектив *Resupina* заснований за ініціативи Ізабель Кестлер у 2004 р. у Відні. На сьогодні. В Австрії цей жіночий ансамбль є найвідомішим. Керівник *Resupina* наголошує на новій інтерпретації григоріаніки через розуміння значення слова та взаємодії його з музикою, що трактує як нову семіологію.

Французьке видання *Études Grégoriennes* виходить під керівництвом монахів-бенедиктинців св. Петра в Солемі з 1954 р. Саме цей монастир тривалий час був науковим центром дослідження григоріаніки. В його стінах зберігаються численні пам'ятки західної монодії. У Солемі перебував і о. Ежен Кардін, але через розбіжності у поглядах на трактування латинських піснеспівів переїхав до Риму, де став багаторічним викладачем у *Pontificio Instituto di Musica Sacra*. Згодом, після виходу

на пенсію, вчений знову повертається у бенедиктинський монастир. Монахи-бенедиктинці продовжують багаторічну традицію та виконують григоріанські мелодії. У колекції солемського монастиря численні CD-диски із записами латинської монодії.

Ансамбль *Resupina* (<http://www.resupina.at/gfx/group.png>)

Asociación Hispana para el Estudio del Canto Gregoriano (AHisECGre) утворилася 2001 р. та розпочала свою діяльність з курсів співу григоріанського хоралу у співпраці з бенедиктинським монастирем *de Santa Cruz del Valle* (Мадрид). Іспанська асоціація починає співпрацювати з жіночим ансамблем *Cum Iubilo*, який утворився у 1994 р. намагається використовувати досягнення семіології у виконавській інтерпретації. З 2004 р. виходить науковий часопис *Estudios gregorianos*.

Початки польської секції пов'язані зі створенням у 2007 *Ośrodek Śpiewu Gregoriańskiego im. ks. Zdzisława Bernata* за ініціативи о. М. Бялковського (М. Białkowski). Через два роки, польське товариство офіційно стало частиною міжнародної асоціації григоріаністів (*Międzynarodowe Stowarzyszenie Studiów Śpiewu Gregoriańskiego – sekcja polska*). Для комплексного дослідження григоріанського співу було обрано два напрямки: науково-дослідний та практичний (виконавський).

З 2008 року під егідою польської секції *AISCGre*, започатковано річне видання *Studia Gregoriańskie* під редакцією М. Бялковського та *Ogólnopolski Kurs Śpiewu Gregoriańskiego*.

У передмові до першого видання проф. Ніно Альбароза зауважив, що вихід польського річника буде сприяти поширенню семіологічного вчення у Східній Європі та долучення польських дослідників до нових наукових розробок [13, с.9].

У виданні 2009 р. *Studia Gregoriańskie* опублікований лист від голови *AISCGre* Й. Гешля, з офіційним підтвердженням вступу польського товариства до міжнародної асоціації: «Організаційний комітет прийняв та розглянув матеріал, який був доручений мені, та постановив, що активність, як на науковому рівні, так і на практичному, відповідає вимогам правил утворення нових секцій *AISCGre*» [10, с.7].

Втілення семіологічної концепції о. Кардіна неможливе без ансамблів григоріанського співу, що втілюють теорію у практику. У Польщі відомими сучасними ансамблями, що натхненні семіологічним вченням о. Кардіна: *Canticum cordium*

утворений у 2008 р. за ініціативою о. М. Бялковського, у Познані; *Cantus liturgiae* парафії св. Зигмунда у Варшаві, під керівництвом М. Савіцького (M. Sawicki).

Найбільш відомим у Польщі та за її межами є жіночий ансамбль *Mulierum Schola Gregoriana Clamaverunt Iusti*, який було створено у 2007 р. у складі випускниць Університету Кардинала Стефана Вишенського та Музичного Університету ім. Ф. Шопена у Варшаві. Основною метою колективу є популяризація григоріанського хоралу, де джерелом для інспірації стали рукописи IX–XII ст. Керівником ансамблю є М. Славецкі, який студював у Римі під керівництвом Н. Альбароза та А. Турко.

Ансамбль *Mulierum Schola Gregoriana Clamaverunt Iusti*.

У своєму методі праці з колективом М. Славецкі намагається втілити ідеї семіологічного вчення о. Кардіна та продемонструвати його результати на високому мистецькому рівні. Ансамбль з успіхом виступав в Італії, Франції, Литві, Ватикані та ін. країнах. Отримав численні нагороди та відзнаки у міжнародних конкурсах та фестивалях. У доробку колективу – два диски: *Martyrum Polonorum Laudes* (Mulierum Schola Gregoriana Clamaverunt Iusti, Хор UKSW, оркестр Nova et vetera, дир. М. Славецкі – 2015).

Verbum Incarnatum (Mulierum Schola Gregoriana Clamaverunt Iusti, П. Гуснар-саксофон дир. М. Славецкі – Ars Sonora 2015).

У 2016 р. за диск *Verbum Incarnatum* колектив отримав нагороду *Fryderyk* у категорії *Muzyka poważna*.

Із введенням курсу музичної палеографії (2007 р.) у Львівській музичній академії ім. М. Лисенка розширилися хронологічні межі наукових зацікавлень, активувалася увага до вивчення західних нотних рукописів, які зберігаються в Україні, особливості їх локальної практики. На сьогодні, найбільш вичерпний каталог опису львівських колекцій належить В. Гончаровій [18]. У ньому описано 86 кодексів та фрагментів, що зберігаються у Львівській національній бібліотеці ім. В. Стефаника, бібліотеці Львівського Національного університету ім. І. Франка, у фондах Національного музею, Історичному музеї, Історичному архіві. Дослідження цих пам'яток може допомогти прослідкувати історію давньої музики у загальноєвропейському контексті, окреслити шляхи її розвитку, сфери впливу.

Із 2015 р. для студентів теоретико-композиторського факультету ЛНМА ім. М. Лисенка на кафедрі музичної медієвістики та україністики відновився курс *Монодійне сольфеджіо* (викладач – Марія Качмар), де студенти виконують зразки східної та західної монодії. Також, із продовженням регентської програми продовжується курс *Історія літургійного співу*, частиною якого є вивчення західної монодії. У навчальну програму введений предмет на вибір *Григоріанський хорал*.

Одним з відомих ансамблів григоріанського співу на наших теренах – київський *Dominica*, який був створений при кафедрі старовинної музики Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського за ініціативи Ольги Зосім у 2000 р. Учасниками колективу стали студенти теоретико-композиторського факультету, які намагалися теорію поєднати з практикою. Незмінним керівником ансамблю до сьогодні є Ольга Зосім, що спеціалізується на дослідженні західної церковної музики. Хоча ансамбль не має широкої концертної діяльності, але є важливим у популяризації латинської монодії на українському просторі.

У наш час на Заході спостерігається підвищений інтерес до монодії, адже її аналіз дає можливість прослідкувати еволюцію музичної спадщини, глибше усвідомити взаємопов'язаність музичних явищ, які показують основні тенденції та пріоритети їх розвитку. Новітні західні методи дослідження допоможуть ґрунтовніше та ефективніше вивчати ці пам'ятки хоралу, які є свідченнями багатомістової історії, пов'язаної з римо-католицькою традицією в Україні. Важливим є і те, що методологія дослідження невменної нотації може стати допоміжною при реконструкції лінійної, адже саме зіставлення давніх систем спрямоване на реставрацію музичних пам'яток, де пошуки направлені не тільки на відновлення у звуковисотному плані, але і у виконавському аспекті.

Kateryna Zahnitko. The Problem of the Performer's Interpretation of the Church Monody in the Context of Contemporary Researches of the Gregorianic Semiology.

The Gregorian semiology in the context of its influence onto the performance practice is under scope of the current article. In the musicology of the 19-20th cent., there has been established the concept of the Western sacred monody, which spread out across the Western and Central Europe from the early medievality, as an array of plainchants of the Roman Catholic Church. Latin monody becomes established as the basis for the professional Western European music, i.e., for Gregorian chant as well as for early polyphonic vocal pieces. Neuma notation (one of the early notation systems, which by its transformation and amendments engendered the introduction of the linear notation) gets created for the studies of the lithurgical repertoire. Gregorian chant throughout the span of multiple generations still remains inspiring to the contemporary composers.

Study methods of analysis gregorian singing of Dom Eugène Cardine, who created a new way in western studios. Eugène Cardine(1905-1988) – founder new methods of analysis Gregorian chant based on the interpretation of music neumatig notation. Eugène Cardine was a great semiologist. In 1968 he wrote “Gregoriana semiologia”.

His method is grounded on the research of differences in a diversity of local graphical forms of neumes. In 1975 the followers of Eugène Cardin founded Associazione Internazionale Studi di Canto, which aimed to gather of the researchers of the Latin monody and to bring into reality of the ideas of semiological science in the performance practice. Later on such societies appear in Germany, France, Japan, Spain, Poland, creating scholarly practical branch. Each branch issues its own scholar annuary, such as Studi gregoriani (Italy), Beiträge zur

Gregorianik (Germany), Études Grégoriennes (France), Estudios gregorianos (Spain), Studia Gregoriańskie (Poland), and also each one holds its own ensemble. The neuma articulation is the peculiar occurrence that strongly influences the performer's interpretation. The problem of sign interpretation leads to a diversity of ways of performance of the plainchants. Vatican reforms caused the establishment of the cantus planus of the solemn order that nihilated melodic richness of the latin plainchants. According to the peculiarities of the neuma categorization there are distinguished: the basic, i.e., inner neuma inside a complex neuma; the neuma in the upper and the bottom part of the complex neuma; the final neuma. While performing the plainchants one should avoid the feeling of mensurality and keep in mind that epizema sign doesn't stand for prolongation of the duration one half more, but for the feeling of sustain only. On the contrary, a dot may often indicate neuma notation. The free rhetoric rhythm is based on the important words that are to be emphasized. The main function of the rhetoric rhythm is combining the syllables into a solid melodic line of the development with its upraisals and decreasing. Gregorian semiologists distinguish a concept of the "word style."

Keywords: Gregorian chant, semiology, neume, Performer's Interpretation, Eugène Cardine, notation.

Література

1. Albarosa N. Rozwój interpretacji semiologicznej chorału gregoriańskiego // *Studia gregoriańskie*. Poznań, 2008. S. 13–25
2. Cardine E., Dom. *Semiologia gregoriana*. Roma: Pontificio instituto di musica sacra, 1968, 1970, 1972 та ін.; польськ. перекл.: *Semiologia gregoriańska* / перекл. Maciej Kaziński, Michał Siciarek. Kraków: Wyd. benedyktynów TYNIEC, 2008. 188 s.
3. Coussemaker Edmond. *Scriptorum de musica medii aevi novam seriem*. Paris, 1864.
4. Dechevrens A. *Le rythme du chant dit Gregorien d'après la notation neumatique*. Paris, 1895. 256 p.
5. Gastouée A. *Les origines du chant romain: L'antiphonaire gregorien*. Paris, 1907. 355 p.
6. Gastouée A. *Histoire du chant liturgique à Paris*. Paris, 1904.
7. Gevaert F. *Les Origines du chant liturgique de l'église latine*. Ghent, 1890.
8. Goeschl J. Jedność w wielości: podstawy interpretacji śpiewu gregoriańskiego // *Studia gregoriańskie*. Poznań, 2011. S. 73–99.
9. Jammers E. *Der Gregorianische Rhythmus Antiphonale Studien*. Leipzig – Strassburg – Zuerich: Heitz & Co, 1937. 188 S.
10. List Prof. dr. J. B. Göschla, prezesa AISCGrE // *Studia gregoriańskie*. Poznań, 2009. S. 7.
11. Mocquereau A. *Le Nombre musical grégorien ou rythmique grégorienne: Théorie et pratique*. Rome, 1908.
12. Pothier J. *Les Mélodies grégoriennes d'après la tradition*. Tournai, 1880.
13. List prof. dra h. c. Nina Albarosy do polskiego wydania "Studiów gregoriańskich" // *Studia gregoriańskie*. Poznań, 2008. S. 9.
14. Siekerka I. H. Notacja santgalleńska i metzeńska jako współczesne źródło interpretacji chorału gregoriańskiego. Opole, 2005. S. 177–180.
15. Stäblein B. *Schriftbild der einstimmigen Musik // Musikgeschichte in Bildern*. Bd. III, 4 Leipzig: Deutscher fuer Musik, 1975. 357 S.
16. Szczyciński B., Nowak M., Sławecki M. *Monodia*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Muzycznego Fryderyka Chopina, 2008. 220 S.
17. Wagner P. *Gregorianischen Melodien*. T. 1–3. Leipzig, 1911, 1912, 1921. 344, 422, 521 S.
18. Гончарова В. *Памятники латинской монодии в рукописных собраниях Санкт-Петербурга, стран Балтии и Украины* / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Казань, 2000. 26 с.

